Liv Lassen og Nils Breilid

DEN GODE ELEVSAMTALEN

GYLDENDAL
AKADEMISK

LIV LASSEN OG NILS BREILID

DEN GODE ELEVSAMTALEN

GYLDENDAL
AKADEMISK

© Gyldendal Norsk Forlag AS 2010
1. utgave

ISBN: 978-82-05-44473-7

Layout: Laboremus Oslo AS
Sats: Laboremus Oslo AS
Brødtekst: Minion 10,5/15 pkt

Alle henvendelser om boken kan rettes til
Gyldendal Akademisk
Postboks 6730 St. Olavs plass
0130 Oslo

www.gyldendal.no/akademisk
akademisk@gyldendal.no

Det må ikke kopieres fra denne boken i strid med åndsverkloven eller avtaler om kopiering inngått med KOPINOR, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk. Kopiering i strid med lov eller avtale kan medføre erstatningsansvar og inndragning, og kan straffes med bøter eller fengsel.

Forord

Som forskere i spesialpedagogikk er vi begge svært opptatt av at barn og ungdoms utvikling skal være så god som mulig. For oss betyr dette både å fremme mestring og læring, samt å forebygge for skjevutvikling. Da norske myndigheter lanserte de nye forskriftene om obligatoriske, jevnlige elevsamtaler fra første klasse til og med videregående skole, ble vi svært begeistret. Denne innovasjonen vurderer vi som et godt forebyggende tiltak for alle elever, fordi de obligatoriske elevsamtalene vil legge til rette for at alle lærere kan få den kunnskapen om sin elev som er nødvendig for å tilrettelegge undervisningen og sikre at barna/de unge skal erfare gode mestringsopplevelser på skolen. Lov- og forskriftsfestingen av elevsamtaler førte til at vi ønsket å forstå hvordan skoler og lærere anvender elevsamtaler for å sikre elevers positive utvikling. Med dette som utgangspunkt tok vi kontakt med lærere og elever ved en skole i østlandsområdet og initierte forskningsprosjektet «Den gode elevsamtalen», som denne boken er basert på.

Gjennom analyser av fjorten videoopptak av lærere som trente på å forbedre sin elevsamtalepraksis, fikk vi svært nyttig informasjon om

hva som skjer i elevsamtalene. Dataene ga oss grunnlaget for å utvikle overordnede og underordnede kategorier, og eksemplene som presenteres i denne boken er hentet fra disse videoopptakene. Gjennomgangen av videoopptakene ga oss 1517 referanser som ble grunnlaget for å systematisere samtalenes innhold, form og resultater i et sammenhengende «node-tre» som illustrerer de ulike nivåene i interaksjonen. Gjennom analysene ble det utviklet fire overordnede, 18 underordnede og 57 spesifikke kategorier som presenteres og diskuteres i denne boken. Kategoriene er generelle og gir muligheter for personlige variasjoner, noe som fremkommer gjennom eksemplene. For å benevne de ulike kategoriene tok vi utgangspunkt både i teoretiske begreper (for eksempel møteøyeblikk) og i vanlige ord som beskriver det som skjedde i elev–lærer-interaksjonen (for eksempel øyekontakt).

Vårt ønske med forskningsprosjektet var å fange de gode øyeblikkene da eleven og læreren virkelig etablerte kontakt, kommuniserte og påvirket hverandre positivt. For å få dette til måtte vi: høre på den verbale samtalen, se hva de viste ved sitt kroppsspråk og oppleve prosessen mellom aktørene som viste seg gjennom endring av perspektiv, holdninger, følelsesuttrykk eller handlingsplaner. Boken er ikke tenkt å være en kritisk diskurs av elevsamtalepraksis. Vi ser at det er mange utfordringer knyttet til elevsamtaler, og dette vil vi komme nærmere tilbake til når elevsamtalepraksis er godt etablert i norske skoler.

Vi tror at gode elevsamtaler vil sikre et trygt og godt læringsmiljø for mange barn og unge. I skolens læringsprosesser er du som lærer en svært betydningsfull person. Vi håper at denne boken kan hjelpe deg i dette viktige arbeidet.

Oslo, juni 2010
Liv Lassen og Nils Breilid

Innhold

KAPITTEL 1 INTRODUKSJON TIL DEN GODE ELEVSAMTALEN 11
Sentrale begreper 12
Elevsamtale 12
Dialog 15
Relasjon 16
Vekst 18
Leserveiledning 19
Øvelser 20
Refleksjonsoppgaver 20

KAPITTEL 2 TRE TEORIER OG MULIGE VEKSTPROSESSER I ELEVSAMTALER 21
Utvikling og vekst – en naturlig prosess i en sosial ramme 21
Tre sentrale utviklingsteorier 22
«Her og nå»-øyeblikk 23
Self-efficacy 26
Flyt 30
Læreres utfordringer 32
Oppsummering 33

Øvelser 33
Refleksjonsoppgaver 33

KAPITTEL 3 ELEVSAMTALEN, LOVVERK
OG OPPLÆRINGSPRINSIPPER 34
Et lite tilbakeblikk. 37
Sentrale prinsipper for opplæringen 38
Opplæringslova. 38
Sentrale paragrafer fra loven og lovens forskrifter 39
Elevmedvirkning 41
§ 3-8. Dialog om anna utvikling. 41
Opplæringslovas kapittel 9a 42
St.meld. nr. 11 (2008–2009): Læreren. Rollen og utdanningen 43
Utfordringer. 44
Oppsummering 46
Øvelser 46
Refleksjonsoppgaver 46

KAPITTEL 4 RAMMER MED ROM. 47
1. Elevsamtalens organisering 50
2. Elevens utvikling 53
3. Elevens sosiale fungering 55
4. Elevens faglige fungering 56
5. Elev–lærer-samarbeid 58
Oppsummering 61
Øvelser 62
Refleksjonsoppgaver 62

KAPITTEL 5 Å NÅ OG FORSTÅ 63
1. Nonverbal kommunikasjon 68
2. Minimale responser 72
3. Verbal kommunikasjon 72

4. Kontakt – med seg selv og med hverandre 75
Oppsummering 77
Øvelser 78
Refleksjonsoppgaver 79

KAPITTEL 6 BEVEGELSE: STØTTE, STYRKE OG LEDE..... 80
1. Utvikling av elevens selvbilde og situasjon 87
2. Øking av elevens bevissthet om egne muligheter 90
3. Økt motivasjon for å satse på egen læring og utvikling 91
4. Opplevelsen av at lærer er en samarbeidspartner i læringsprosessen.. 95
5. Justering av planer og målsettinger 97
Oppsummering 100
Øvelser 101
Refleksjonsoppgaver 101

KAPITTEL 7 TAPTE MULIGHETER 103
Tapte muligheter og tapte øyeblikk..... 108
1. Rot 109
Dialogpartnerne mangler felles fokus..... 111
Dialogen mangler framdrift..... 112
Dialogpartnerne snakker forbi hverandre 113
2. Uoppmerksomhet..... 114
Uoppmerksomhet i forhold til prosessen..... 115
Uoppmerksomhet mot seg selv som samtalepartner 116
3. Fastlåsthet 117
Moralisering 118
Innsnevring 119
Negativ fokusering 120
4. Unnvikelse..... 121
Oppsummering 124
Øvelser 124
Refleksjonsoppgaver 125

KAPITTEL 8 OBLIGATORISKE SAMTALER
– UTVIKLINGSFREMMENDE ØYEBLIKK 126
Elevsamtalens muligheter 127
Hvordan ser gode elevsamtaler ut? 127
Hvilke muligheter for elevers vekst ligger i gode elevsamtaler? 128
Hvilke muligheter til øking av lærerens profesjonelle kompetanse er til stede i de gode elevsamtalene? 130
Hvordan kan læreren skape gode elevsamtaler? 132
Hva ligger bak utviklingsfremmende øyeblikk? 136

LITTERATUR 138

KAPITTEL 1

Introduksjon til den gode elevsamtalen

Gode elevsamtaler er et viktig redskap for å sikre at alle barn og ungdommer utvikler ferdigheter og kompetanse til å møte livets utfordringer. Du som lærer, og din relasjonelle kompetanse, er avgjørende for at elevsamtaler fører til en forbedring for elevene dine. Du er nøkkelpersonen til å nå, forstå og støtte dine elever. Ved å følge opp dine elever på en god måte gjennom elevsamtaler, kan du fremme deres vekst og forebygge skjevutvikling. Som lærer er du skolens viktigste ressurs. Din kompetanse må kvalitetssikres, ivaretas og videreutvikles.

Erfaringer og forskning bekrefter hvor stor betydning gode elevsamtaler kan ha for elevers læring og positiv utvikling. Betydningen av slike samtaler er for noen elever økt trygghet og trivsel, for andre en mulighet til bedre selvforståelse eller til å ta kontroll over egen læring. I denne boken vil vi se nærmere på dette ved å belyse:

- hvordan gode elevsamtaler ser ut

- hvordan du som lærer kan skape gode elevsamtaler
- hvilke muligheter til elevers vekst som ligger i slike samtaler
- hvilke muligheter til øking av din profesjonelle kompetanse er til stede i de gode samtalene og mellom kollegaer

Vi vil vise eksempler på gode samtaler og reflektere rundt hva som gjør dem gode. Beskrivelsene av de gode samtalene mellom lærer og elev er basert på egen forskning og profesjonell erfaring. Vi presenterer teorier, lovverk og begreper – sentrale verktøy for kommunikasjon og dialog – og øvings- og refleksjonsoppgaver for å hjelpe deg til å videreutvikle din kompetanse. Som bakgrunn for din lesing blir sentrale begreper og en leserveiledning gjennomgått i dette første kapittelet.

Sentrale begreper

Elevsamtale

Elevsamtaler er samtaler mellom lærere og deres elever i en skolekontekst. Ut fra lovverket er disse formaliserte og systematiske samtaler som fordrer en viss struktur og kontinuitet (opplæringslova 1998, Limstrand 2006). Nettopp det at samtalene foregår jevnlig i naturlige skolesituasjoner og er obligatoriske gjør dem unike fordi de kan nå alle barn og ungdom i skolen. I tillegg kommer de viktige spontane samtalene i klassesituasjoner, i friminutt og på gangen. De formelle og de uformelle samtalene kan utfylle hverandre. Spontane samtaler kan gi grunnlag for god samhandling og meningsfullt fokus i de formelle samtalene. Temaer og avtaler fra de formelle samtalene kan lett følges opp gjennom uformelle samtaler.

I elevsamtalen har lærer og elev mulighet til å:

- utveksle tanker, følelser, erfaringer og informasjon
- stille spørsmål og undre seg sammen
- evaluere og planlegge skolesituasjonen til eleven

Intensjonen med elevsamtalen er å skape den beste mulige lærings- og trivselssituasjon for eleven på skolen.

Den gode elevsamtalen oppstår når samtalepartnerne opplever at det skjer positive ringvirkninger mellom dem. Da snakker lærer og elev med hverandre, og ikke til hverandre. Gode elevsamtaler stiller derfor spesifikke krav til den profesjonelle voksne. I samtalen må den voksnes anerkjennende holdninger til barnet kunne avspeiles. Slike samtaler igangsetter og forsterker positive vekstspiraler. For eleven vil elevsamtalen kunne medvirke til at han eller hun får:

- troen på seg selv
- troen på egne muligheter til å håndtere sin læring
- troen på å kunne være agent i eget liv

Ved at læreren formidler at eleven har muligheter til å påvirke sin egen læring, bestyrker læreren elevens selvbilde som en lærende elev. For læreren kan elevsamtalen gi nyttig informasjon om elevenes ønsker, bekymringer og læringsstrategier. Dermed kan læreren lettere være en reell samarbeidspartner i elevens utvikling. Læreren kan også få tilbakemeldinger på seg selv som pedagog og bli bedre kjent med sine styrker og svakheter. Dersom elevsamtalen oppleves som meningsfull av begge, vil den kunne føre til en gjensidig anerkjennelse som styrker begges selvbilde.

Elevsamtaler skal skje minst to ganger i året, men helst oftere. Det er kontaktlæreren som har hovedansvaret for elevsamtaler (§ 4-8), men andre lærere og rådgiver på skolen kan også ha samtaler med elevene. Elevsamtaler kommer som oftest i forkant av foreldresamtaler, og legger grunnlaget for disse.

I opplæringen brukes ulike typer samtaler som:

- kontaktetableringssamtaler
- utviklingssamtaler
- veiledningssamtaler
- vurderingssamtaler
- plansamtaler

Samtalens karakter tar gjerne utgangspunkt i hvilken funksjon den har. For eksempel, kontaktetableringssamtaler fokuserer på å bli kjent med eleven, og formaliserte vurderingssamtaler på å vurdere elevens arbeid, kompetanse og faglige utvikling (se kapittel 3). Ofte vil flere funksjoner bli berørt i samme samtale. Vurderingssamtaler kan være grunnlag for igangsette utviklingsprosesser eller planer. Veiledningssamtaler kan være av en formell art, som karriereveiledning på videregående skole, eller personlig veiledning i forhold til å utvikle læringsstrategier eller sosial kompetanse. I tillegg gjennomføres uformelle samtaler mellom elev og lærer (Forskrift til opplæringslova § 3-8). Her legges det vekt på at dialoger mellom elev og lærer kan omhandle temaer som går ut over det rent skolefaglige. Forskriften viser at slike samtaler også har stor verdi i skolelivet. Dette er samtaler som like gjerne kan foregå utenfor klasserommet og skolebygget som innenfor, og disse kan virke som motivasjons- eller veiledningssamtaler. Derfor kan de være av en mer spontan karakter basert på umiddelbare øyeblikk som oppstår. Dersom elevsamtalene skal

oppleves som gode, både av elever og lærere, må de inneholde aspekter som går ut over det rent samtaletekniske. En elevsamtale er ikke et intervju eller et forhør av eleven, men en dialog basert på en positiv relasjon.

Dialog

Dialog kan forstås som en samtale mellom to eller flere, med sikte på å framskaffe felles mening. Dialogen fordrer tillit og kontakt. Dialog er ordvekslinger mellom mennesker som bygger på:

- gjensidighet og turtagning i kommunikasjonen
- å forfølge hverandres utspill og initiativ
- villighet til å lytte til hverandre
- villighet til å være samarbeidspartnere

En grunntone av samspill, samarbeid og gjensidig anerkjennelse av hverandre vil være til stede i slike samtaler. Et viktig kjennetegn ved elev–lærer-dialog bør være at samtalen oppleves som et felles prosjekt hvor ny innsikt blir skapt (Bråten 1998). Et felles prosjekt fordrer at begge parter er deltagende og har innflytelse. Begge er hovedpersoner (subjekter) i relasjonen. Når læreren klarer å tone seg inn på elevens følelser, tanker og atferd, kan det oppstå felles bevissthet (intersubjektivitet) mellom dem, for eksempel en deling av opplevelsen av det som diskuteres (eksempel: elevens atferd i skolegården, faglig fremgang eller trivsel). Schibbye (2004) sier at intersubjektiv deling dreier seg om at to subjekter deler opplevelser (subjekt–subjekt-syn), ikke et subjekt som forholder seg til et objekt (subjekt–objekt-syn). Begge parter må ha tilgang til en felles virkelighet som betinger både nærvær og mot til å komme hverandre i møte (Løgstrup 1999).

I intersubjektive møter framstår aktørene i relasjonen begge som subjekter og anerkjenner hverandre. Anerkjennelse er mer omfattende enn positive bemerkninger. Det handler om at både eleven og læreren opplever at sine roller og synspunkter har gyldighet og plass. Gjennom slike anerkjennende subjekt–subjekt-møter, skapes mening, kunnskap og forståelse gjennom interaksjon og dialog. Mening blir derfor skapt i møte med andre mennesker i et anerkjennende, sosialt fellesskap. Gode dialoger i intersubjektive, mellommenneskelige interaksjoner er vesentlig for at mennesket skal kunne forme og utvikle sin særegne identitet. Når slike intersubjektive, sosiale fellesskap etableres og videreføres, vil evnen til å tilpasse seg og ta i bruk den andres synspunkt, være vesentlig. For å kunne skape noe nytt gjennom elevsamtaler, må begge parter holde dialogens utfall åpent, slik at uventet samtaleutvikling er mulig.

En annen kommunikasjonsform som kan oppstå i elevsamtaler er monolog; der en part taler og den andre hører på. Elevsamtalene kan framstå som monologer når læreren er premissleverandør i samtalen (Lorentzen 2003). Hvis samtalen hovedsakelig tar utgangspunkt i ferdig konstruerte skjemaer og vurderinger, kan eleven oppleve samtalen som monologisk og lite demokratisk (se kapittel 7). Et monologisk perspektiv kan føre til at eleven opplever samtalen som uinteressant og uinspirerende, og i verste fall kan kontakten mellom «avsender» (lærer) og «mottaker» (elev) bryte sammen.

Relasjon

Relasjoner mellom mennesker bygger på kontakt, tilhørighet og forhold. Som mennesker trenger vi hverandre og gode relasjoner for å

overleve og utvikle oss (se kapittel 2). Relasjoner mellom voksne og barn er ikke likeverdige (asymmetriske). Voksne er i mektige posisjoner i forhold til barn med tanke på deres trygghet, læring og opplevelse av seg selv. I denne relasjonen kan det utøves definisjonsmakt over hva som er riktig og galt, godt eller dårlig, viktig eller uviktig. Slik makt kan anvendes til å fremme barns selvstendighet, deres tro på seg selv, deres respekt for seg selv og andre. Makten kan imidlertid også anvendes slik at den voksne undergraver barnets selvrespekt og selvstendighet. Maktmisbruk finnes i alle forhold hvor en part er avhengig av en annen (Bae 1996).

Relasjonen mellom lærer og elev bygger på gjensidig avhengighet. En lærer kan ikke være lærer uten elever; en elev er ikke elev uten en lærer. De forskjellige rollene er likevel i utgangspunktet asymmetriske, fordi læreren har mer makt, ansvar og kunnskap enn eleven. Relasjonen kan derfor betegnes som et subjekt–objekt-forhold. En symmetrisk relasjon (subjekt–subjekt-forhold) kan oppstå hvis relasjonen derimot preges av likeverdighet, gjensidig respekt og anerkjennelse. Gjensidig anerkjennelse i elevsamtalen er når lærer og elev «ser» hverandre, aksepterer hverandre og bekrefter hverandre. Da opplever både eleven og læreren at sine rolle og sitt synspunkt tas på alvor, og at autoritet, makt og kontroll er jevnt fordelt i relasjonen. Gode forhold mellom lærer og elev preges av åpenhet, omsorg, samhørighet, frihet og gjensidig hensyntagen (Gordon 1979). Følelser som trygghet, tillit og å bry seg om hverandre farger relasjonen. Læreren og eleven bekler ikke bare roller, men blir allierte medspillere i hverandres skolehverdag.

Vekst

Vekst kan forklares som en utvikling av selvinnsikt og selvforståelse, mestring, tiltro til seg selv og læring (se kapittel 2). Elevsamtaler kan bidra direkte til dette i gode dialoger hvor lærer og elev speiler og bekrefter hverandre. Indirekte vil utviklingen av gode læringsmiljøer i skolen kunne sikre elevenes opplevelse av læring og vekst på egne premisser (se kapittel 3, om likeverdig, inkluderende og tilpasset opplæring). Læring i skolen handler ikke bare om tilegnelse av kunnskaper gjennom motiverte læringsprosesser (eksempelvis å lære seg ulike faglige tema), men også om å skape gode øyeblikk som legger til rette for personlig vekst og endring (Enerstvedt 1982, 1986).

I et læringsperspektiv som tar utgangspunkt i en positivt orientert pedagogikk som fokuserer på vekst, blir det viktig å forstå at mennesket ikke bare er styrt utenfra. Alle mennesker har sine egne, personlige ønsker og muligheter for å påvirke egen læring og utvikling. I utgangspunktet er de aller fleste elever initiativrike og vil gjerne engasjere seg aktivt i egen læringsprosess (Brown, 1994). Dette er i overensstemmelse med undervisningsprinsippet om å etablere kontakt med og berike den «indre personen» (Befring og Lassen 2007). Et slikt vekstperspektiv bør gjennomsyre elevsamtalen for å frigjøre positive krefter som motivasjon, håp og handling. Disse viktige komponentene styrker egenverd og kompetanse. Lærere som er villige til og nysgjerrige etter å lete etter slike perspektiver sammen med barnet og anerkjenne dem, blir nøkkelpersoner i denne prosessen.

Leserveiledning

I de følgende kapitlene vil vi gi eksempler på god og mindre god interaksjon i elevsamtaler, belyse viktig sider ved disse og forklare dem i forhold til tre utviklingsteorier. I kapittel 2 gir vi en introduksjon til tre teoretiske retninger: selvutviklingsteori (Stern 2007), self-efficacy (Bandura 1997) og flyt (Csikszentmihalyi 1990), som anvendes i boken. I kapittel 3 gir vi en kort introduksjon til lovverk og lærerens rolle ved elevsamtalen. I kapittel 4 presenterer vi eksempler på rammer som gir struktur, men også fleksibilitet ved elevsamtalen. I kapittel 5 kan du lese om hva som ligger til grunn for et godt møte med eleven. I kapittel 6 belyser og forklarer vi endringer som kan føre til elevers vekst. I kapittel 7 presenteres eksempler på tapte muligheter i elevsamtaler. I kapittel 8 knytter vi prosessen i elevsamtalen opp mot de ulike teoriene presentert i boken.

De viktige aspektene med fire hovedkategorier som framkom i vår studie (Rammer med rom, Å nå og forstå, Bevegelse og Tapte muligheter), er illustrert i hver sin figur i de respektive kapitlene. Dette er minimodeller av temaene som kan gjøre det lettere å se de mange sidene i sammenheng. Henvisningene i referanselisten er nyttige for lesere som ønsker å lese videre på ett av temaene.

Til hvert kapittel er det laget øvingsoppgaver og refleksjonsoppgaver. Dette håper vi vil inspirere leseren til å prøve ut de forskjellige sidene ved elevsamtalene i sine ulike praksiser, enten alene eller sammen med kolleger eller medstudenter. Vi ønsker at leserne skal utvikle et eierskap og en trygghet overfor elevsamtalens mange sider. Vi tror at teori og praksis må reflekteres over og prøves ut for å kunne bidra til en personlig kompetanseutvikling.

Øvelser

Tenk tilbake til din egen skoletid. Prøv å huske en elevsamtale som påvirket deg positivt. Hva skjedde mellom deg og din lærer? Hva skjedde med deg?

Skriv ned denne episoden så detaljert som mulig på et ark. Ta vare på dette arket. Det er en referanseramme for videre refleksjon.

Refleksjonsoppgaver

Med utgangspunkt i din beskrivelse av denne gode elevsamtalen (se ovenfor), reflekter over hva denne læreren gjorde eller sa for å påvirke deg positivt. Tenk over om du senere i ditt profesjonelle eller private liv brukte noen lignende former for kommunikasjon. Det kan enten være nonverbal eller verbal kommunikasjon. Var resultatet like bra for deg?